

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Samlinger

til

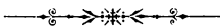
Jydsk Historie og Topografi.

~~~~~  
2. Række. II. Bind.  
~~~~~

Udgivet

af

det jydsk historisk-topografiske Selskab.

.

Aalborg.

Marinus M. Schultz's Forlag.

Trykt i Stiftsbogtrykkeriet.

1889—90.

Vardehus.

Af O. Nielsen.

Når man sydfra kommer til Varde, ser man på venstre Hånd i Engen ved Åen en rund Høj, der oprindelig har stået på en Holm i selve Åen. På den modsatte Side af Åen sås endnu for 50 År siden en lignende Høj, der nu er sløjftet og som ligeledes lå på en Holm. Disse Banker betegnes i Resens Grundtegning af Varde som »Slottets Skanser«, og i Danske Atlas ere de betegnede som »tvende Banker i Åen, kaldet Skanserne, med vedliggende Laksegårde«. Disse Skanser beherskede således Indsejlingen og sikrede Byen mod Overrumpling fra Søsiden. Af den nordligste Skanse er nu kun utydelige Spor, men vesten for dens Plads hæver Jordsmonnet sig brat, og her fremstiller Resens Grundtegning to op til hinanden stødende Banker, af hvilke den, der er nærmest nævnte Skanse, betegnes som »Banken, hvor Slottet har standet« og den anden som »en øde Plads, hvor Slottets Ladegård har været«. I Danske Atlas siges der, at der »ses endnu Rudera af Slottet og Kendetegn af Grave og Volde«.

Krigsråd Landrup giver 1808 følgende Indberetning til Komiteen for Oldsager om Sløjfningen af Slotsbanken¹⁾:

»I en mig tilhørende Ejendom vesten Varde var et stort Bjerg i Omfang og Højde, anlagt af Mennesker, sikkert for nogle hundrede År siden en 10 à 12 Alen nær den såkaldte Varde Å. Omkring dette Bjerg har været Grave, at Vandet

¹⁾ Arkivet i Oldnordisk Museum.

fra Åen havde løbet om det; disse Grave vare tilgrode med Græs, men så moradsige, at ingen Kreaturer kunde gaa deri uden at blive liggende, hvilket ikke sjelden var Tilfældet, når mine Kreaturer, Heste og Køer, gik løse i denne Ejendom. For nu at mine Kreaturer kunde nytte Græsset på Bjerget og undgå Færligheden at komme på Bjerget og derfra, besluttede jeg at lade kaste en 5 Alen vid Grøft fra Åsiden og så igennem Bjerget til den nordre Side og lod Gravene med denne Jord opfylde og udføre på Skubkarrer forat få fast Bund. Omtrent midt i Bjerget, dog nærmere den nordre Side, en 8 à 9 Alen under Bjergets Overflade, fandtes en Bygning af svært Egetræ, omtrent 12 Alen i Kvadrat; Hovedstolperne vare i Tallet 8 og imellem hver Hovedstolpe var Stribånd (Tværtræ), en stor Mængde fra den øverste til den nederste Ende af Hovedstolperne, hver Hovedstolpe circa $\frac{1}{2}$ Alen i Kant og $4\frac{1}{2}$ Alen lang, Stribåndene vare $1\frac{1}{2}$ Kvarter i Kant; hver Hovedstolpe stod med den nederste Ende med en Tap i Egeleder¹⁾, der og vare saavel $\frac{1}{2}$ Alen i Firkant; under disse Leder fandtes store Bøgeblokke. Alt »Eget« (Egetræt) var så frisk som den Dag, det var sat i Jorden, undtagen de øverste Ender, der vare en Smule forrådnede. Derimod var »Bøget« (Bøgetræt) under Lederne ganske forrådnat.

»I Året 1777 i Oktober Måned var det, jeg lod begynde med berørte Gennemkastning. Samme Efterår fik jeg det meste af Egetræet; Resten lod jeg kaste ud efterhånden og det sidste deraf sidst afvigte År, da hele Bunden i Linie med Lederne og Bøgeblokkene blev opkastet udvendig imellem Lederne og Bøget, da jeg formodede at have fundet nogen Sten eller andet, der kunde have været en Over (Overdel) på Stolperne, men af sådant fandtes ikke det mindste. Følgelig må man slutte, at denne Bygning alene er begyndt og ikke fuldført. I Året 1789 lod jeg dette Bjerg gennemskære fra øster til vester, ligeledes med en 5 Alen bred Grob, men i denne Linie fandtes alene i Udkanten af Bjerget nogle store Bøgestolper, der vare satte forat holde Jorden sammen, da Bjerget er blevet anlagt; disse Bøgestolper, som stode lige op og ned af temmelig Længde, vare rådne. Jorden af Grøften

¹⁾ Led, se Molb. Dial. Lex., det Stykke Tømmer, der hviler på Sylstenene.

fra vest til øst blev opfyldt. Nu kan der længe siden køres med Heste og Vogn til og fra Bjerget og isteden at jeg forhen avlede 1, kan jeg nu avle 3 til 4 Læs Hø.«

Landrup opgiver »Bjergets« Tværmål fra S. til N. til 66 Alen og fra Ø. til V. til 64 Alen. Højden må have været 12—13 Alen over Åens Overflade.

Denne grundige Udplanering er altså Årsagen til, at der nu ingen Spor findes af Slotsbanken. Den var forholdsvis stor, større end Riberhuses Slotsbanke, men siden der ikke blev fundet Spor af Sten i Grunden, må der have stået et Bjælkehus, hvad der ikke er noget urimeligt i, da Slottet ikke blev genopbygget efter Ødelæggelsen i Midten af det 15. Århundrede. Hvad det er for en underjordisk Bygning, som Landrup fandt, er det umuligt at afgøre, men det har enten været en Kælder, der ikke har stået i Forbindelse med Bygningen over Jorden, siden det øverste af den var 8—9 Alen under Overfladen, eller snarest den ældste Bygning, som man har fundet for lavt liggende og derfor har fyldt og dækket med Jord, førend man byggede påny. Pladsen må nu være det høje Jordsmon op til Engen, men kan vel vanskelig nøje påvises, da Landrup aldeles udslittede ethvert Spor af Gravene.

Efter Slottets Ødelæggelse vedblev Ladegården at være en selvstændig Ejendom, hvis Jorder kaldtes Kongsgårdsmarken, nu alene Gårdsmarken; uagtet denne ligger imellem Byens Jorder, hører den dog den Dag idag til Vester Herreds Jurisdiktion. Ladegården var, som ovenfor meddelt, ikke mere til i Resens Tid eller i sidste Halvdel af det 17. Århundrede, men den er dog vistnok den i Danske Atlas nævnte større Gård, hvis Kældere endnu kunde ses 1760 og som har ligget på det højeste Sted af Gårdsmarken ¹⁾, sandsynligvis også på den bratte Forhøjning ovenfor Engen, der foran er omtalt.

Der har dog vistnok oprindelig hørt flere Enge dertil end senere. Således fik Varde By af Kristian III 1537 Tilladelse til at opbygge en Mølle på et øde Stykke Jord østen for Byen og til at beholde en Eng til samme Mølle østen for Byen, imod at udlægge til Kronen et ligeså godt Stykke Eng. Denne Eng hed Thames Kock, men det er vel den, der siden hed store og lille Fogdens Eng, efter »Fogden«, det gamle Navn på Lensmand. 1560

¹⁾ Hist. stat. Månedstidende for Ribe Stift S. 99.

fik Rådmand i Varde Frands Ibsen af Frederik II Tilladelse til at bruge Halvparten af Kronens Eng, kaldet Konningens Kjær, imod at give den Afgift, som med Rette burde gå deraf ¹⁾).

Varde er sikkert en ældgammel Købstad; dens oprindelige Navn Warwith betyder Skov ved en Landingsplads; *with*, Skov, vidner om, at Lunden »Enigheden« norden for Byen, hvor der førend Beplantningen for 30 År siden stod et betydeligt Egekrat, har strakt sig nær ind mod Åen; i Begyndelsen af dette Århundrede var der her endnu temmelig høje Træer. *Var* er oldn. vör, norsk vor, der betyder en Dæmning, en Rad Stene på hver Side af en Landingsplads, hvilket viser, at Stedets første Bebyggelse skyldes Skibsfart. Efter Varde fik hele Syslet, et Administrationsområde, der svarer til det nuværende Amt, Navn, og dette Syssel indbefattede Nørre, Øster og Vester Horne Herred, Skadst, Gørding og Malt Herreder, gik altså fra Skjærn Å til Kongeåen. Varde har altså fra Oldtiden af været Sædet for den kongelige Bryde, senere kaldet Ombudsmand eller Lensmand, og derfor har Kongsgården her sin store Betydning. Befæstningen tyder på meget høj Ælde, idet det vistnok må være længe siden, der kunde være Fare for, at fjendtlige Skibe kunde gå så højt op i Åen. I Valdemars Jordebog nævnes »Warwith med dens Tilliggende«, hvorved ikke kan forstås andet end Kongeborgen; de Ejendomme, der nævnes her blandt »konunglef«, have sikkert tilhørt Kongedømmet fra Oldtiden af.

Vi finde også deune Lensmand nævnt allerede i Begyndelsen af det 12. Århundrede, ti det omtales i Vederlagsretten, at den Esge Ebbesen, der i Kong Nielses Nærværelse blev dræbt hos Vide Staller i Borg, var »Bryde« af Varde og Vederlagsmand. Igennem hele det 14. Århundrede var Varde og Varde Syssel i de holstenske Grevers Besiddelse, og da Dronning Margrete havde indløst det, pantsatte hun det til Hennike Limbæk tilligemed Riberhus og Skodborg ²⁾, men da han var falden 1404, kom Lenet tilbage til Kronen. 1435 stiftede en Borger i Varde en Sjælemesse i Ribø Domkirke for en Mand, hvem hans Søn havde dræbt, og gav dertil

¹⁾ Se de trykte Kancelliregistranter.

²⁾ Se herom min Sysselinddeling S. 66—67.

Isbjerg Mølle ved Varde; blandt Vidnerne ved Udstædelsen af Brevet herom nævnes *Hinrik Ranzowe, høwitzman pa Wardhus* ¹⁾. Dette er den eneste Gang, jeg har truffet Borgen nævnt Vardehus i samtidige Dokumenter, og det var kun få Ar, førend den blev ødelagt.

Om dens Ødelæggelse findes den Oplysning i Indberetning 1638 til O. Worm fra Præsten i Varde Hr. Jørgen Pallesen Jerne ²⁾, at nærvæd Varde var fordum en kongelig Borg Vaarhuus, befæstet med Grave og Volde, men i ældre Tid ødelagt og nedfalden, at der nu knap var Levninger deraf. Han tilføjer videre: »Om denne Kongehus har jeg udi en fornemme Borgers Bog her udi Byen fundet optegnet, at den udi en Bønder-Opløb Anno 1439 den 2. Aprilis skulde bleven brændt og ødelagt.« Han fortæller endelig, at i samme Bog er skrevet om S. Jacobi Kirke, »at den Anno 1439 den 29. Maj er ødelagt, mulig inden samme Tunult og Opløb har fået Ende«. Man må heraf slutte, at Egnen har været Scenen for nogle af de vilde Bøndeopløb, der på samme Tid ere bekendte fra Vendsyssel og der endte med Bøndernes Nederlag i Husby Hule 1441.

Det må anses for vist, at Vardehus aldrig mere blev opbygget, og ved den Tid ophørte Varde Syssel også som verdslig Inddeling, hvis det ikke allerede er sket tidligere, idet alle Herrederne sønden for Varde Å ere blevne lagte under Riberhus. 1471 nævnes vel en Jes Lassen som »Foged« over Varde Len, men Lenet bestod da ikke af andet end Vester Herred, til om den mægtige Ridder *Hr. Gunde Nielsen* (Lange) til Lydumgård, der døde 1477, vides det, at han havde Varde og Vester Herred i Len, og Jes Lassen var altså hans Undergivne; Hr. Gunde Nielsen skal være begravet i S. Jacobi Kirke i Varde ³⁾, hvorfor det må antages, at han har haft fast Ophold i Varde og altså har opbygget Ladegården til Slottet efter Ødelæggelsen, måske allerede da på et andet Sted end det, hvor den gamle stod. Hans Søn Ridder *Hr. Niels Gundesen* til Lydumgård havde også Varde og Vester Herred i Pant sin Livstid, men han blev begravet i Gråbrødre Kloster i Ribe

¹⁾ Ribe Kapitels Breve Nr. 385.

²⁾ Danske Saml. 2. R. IV.

³⁾ Således i Begtrups Stamtavle over Fam. Munk-Lange i geneal.-biog. Arkiv, men det omtales ikke i Iver Juels Familieoptegnelser.

1511. Hr. Niels Gundesens Enke *Anna Rosenkrands* havde Livsbrev på Ladegårdsmarken, og det er tydeligt, at hun havde stadigt Ophold her. Hendes Datter *Karen Lange*¹⁾ var 1489 på Lydumgård bleven gift med *Kjeld Juel* til Astrup, og en af disses Døtre igen er bleven opdraget hos sin Mormoder Fru Anna Rosenkrands. Hendes Broder Iver Juel til Stubbergård har nemlig optegnet følgende: »Søndag efter alle Helgens Dag 1511 (2. Nov.) var min Søster Anna hendes første Bryllup udi Varde med Johan Brokkenhus af Lerbæk. Samme Tid kom Lavrids Thodi op for Vesterside i Vester Herred med en hel Skibsflåde Krigsfolk, Danmarks Fjender, og var til Bryllup i Varde.« I dette År var der nemlig Krig med Lybæk, hvis Flåde havde haft flere Sammenstød med den danske i Østersøen, og Lavrids Thodi var en lybsk Kaper, hvis Indfald næppe var af lang Varighed og ej heller synes at have været af blodig Natur, da der ikke omtales Voldshandlinger, men alene at han var med til Brylluppet, om end som uvelkommen Gæst. Brylluppet holdtes Dagen efter, at Hr. Niels Gundersen var bleven begravet i Ribe, så det har vistnok været en talrig og fornem Forsamling, der har været samlet på Varde Ladegård.

Fru Anna Rosenkrandses Søn Thomas Nielsen havde Vester Herred i Forlening efter sin Fader lige til sin Død 1521, efter ham hans Enke Else Thott, indtil Erik Krummedige fik det 1525 og efter hans Død 1541 hans Enke, hvorpå Herredet 1542 lagdes under Riberhus, men disse Personer havde intet med Kongsgården at gøre. Her døde Fru *Anna Rosenkrands* 1535, 92 År gammel, og blev begravet i S. Jacobi Kirke under en Marmorsten. Allerede 1530 havde hendes Datter *Karen Lange*, der 1489 var bleven gift med *Kjeld Juel*, fået Brev på Ladegårdsmarken i sin Livstid, når hendes Moder var død²⁾. Her døde også *Kjeld Juel* 1536 og han blev begravet foran Højalteret i S. Jacobi Kirke under en blå Sten. *Karen Lange* levede endnu 1553, ti 30. Oktober dette År skænkede Kristian III. til Holstebro Latinskole den årlige Landgilde af Kronens Jord, kaldet Ladegårdsjord, udenfor

¹⁾ Hun bar iøvrigt ikke selv Navnet Lange, hvilket Familien først senere optog.

²⁾ Frederik I.'s danske Registranter S. 245. I det trykte Brevuddrag står alene »Lodgards Eng for Varde«, men i et andet Brevuddrag »Ladegårds Mark«.

Varde; dog måtte Fru Karine, Kjeld Iversens Efterleverske, og hendes Arvinger beholde Jorden imod at udrede den Landgilde, som Erik Krabbe tilligemed 2 Adelsmænd og 2 Borgere satte Jorden for; den skulde dog sættes så højt som muligt¹⁾. Fru Karens Søn *Iver Juel* til Stubbergård, hvis Optegnelser en stor Del af ovennævnte Oplysninger skyldes²⁾, erhvervede sig Marken efter sin Moder og det som Selvejendom mod den årlige Afgift til Holstebro Skole, ti han skriver: »Anno 1556 om Påske da fik jeg Ende med Erik Krabbe og de andre om Ladegårds Mark ved Varde til *Ejendom*«. Samme År satte han sin Søn Kjeld Juel i Varde Latinskole, og Iver Juels Søster, *Margrete Kjeldsdatter Juel*, der også må være bleven meget gammel, døde her 1591 og er også begravet i S. Jacobi Kirke. Det synes, at hun er bleven Ejer af Gården efter sin Broders Død 1556.

Landgilden til Holstebro Skole var 1 Td. Smør, 1 Ørte (10 Skp.) Rug, 1 Ørte (12 Skp.) Byg og 2 Rdl., hvilket i Begyndelsen af det 18. Århundrede blev fastsat til 14 Rdl. Da Holstebro Skole blev nedlagt 1740, blev Afgiften henlagt til Ribe Latinskole, til hvilken den nu svares med 28 Kroner, hvilken Sum ved Rentekamrets Skrivelse af 21. Juli 1787 påhviler Gårdsmarkens Hovedparcel³⁾.

En ældgammel Forret havde Besidderne af Gårdsmarken til at have de øverste Stolestader i S. Jacobi Kirke. I Nørholms Arkiv findes nogle Tingsvidner fra Varde Byting af 20. Dec. 1652, der kaste Lys over dette og vise, hvilke Ejere Gårdsmarken havde haft siden Margrete Juels Tid. I det ene hedder det således, »at de idag efter Byfogdens Befaling vare udi Jakobi Kirke her i Varde at syne og se nogle pernelede lukkede Stolestande, som Iver Jensen Nebel og Mads Jakobsen, Borgere ibidem, dem påviste og skulde ligge til deres Gård og Ejendom her hos Byen ved Åen, og da så de først på den søndre Side i Kirken bag Kirkedøren oven i Kirken tvende lukkede Stolestande. På den fremmerste stod tvende Våben eller Skilt, udi det ene en Stjerne og tre Bølger og udi det andet tre Roser, som skulde være de velb. Juellers fædrene og

¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 268.

²⁾ Trykte i D. Saml. I. 47—59.

³⁾ Hist.-stat. Månedstidende for Ribe Stift S. 109.

mødrene Våben, og fandtes udi begge forskrevne Stolestande gamle afbrudte Jærnhængsler, hvorudi Dørene havde hængt; desligeste var der påkendt at have været Låse for samme Stole og Stedet, hvorudi Skåderne eller Hager havde været sluttede.

»Dernæst så de på den nørre Side i Kirken næst ovenfor Præstekonens ny indsatte Stolestand en pernelet lukket Stolestand med en Dør for, hvorpå fandtes tvende Våben og Navne, det ene med en Stjerne og tre Bølger udi og oven over tvende Arme, som holde en Stjerne, og underneden tvende Bogstaver, nemlig M. J., og udi det andet fandtes tre Roser og tretten Bannere og underneden tre Bogstaver, nemlig M. J. M., og fandtes velb. *Fru Maren Juels* fædrene og mødrene Våben i Kirken og opsat og malet på tvende Tavler, som var lige sådanne Våben på med en Stjerne og tre Bølger, og ovenover tvende Arme, som holde en Stjerne, hendes fædrene Våben, så og en med tre Roser udi og tretten Bannere, hendes mødrene Våben, lige sådan som der står på Stolene som bemeldt.«

Det andet Tingsvidne indeholder, at Jep Nielsen Skomager og Kristen Nielsen Liemand vidne, »at de enhver kan mindes ved 70 År, og at desmidlertid har den Gård og Ladegårds Ejendom her ved Åen været brugt og besiddet først af velb. Jomfru *Margrete Juell*, siden Kjeld Pedersen, Jep Nielsen, Rådmand, velb. *Hans Munck*, Iver Markvardsen og Anne Jenskone Bandsbøl, og efter dem Hr. *Jakob Klavsen* og *Jakob Jensen* haft forskrevne Gård og Ladegårds Ejendom, som nu Iver Jensen og Mads Jakobsen have, og al den Tid kan de mindes at have været tvende pernelede lukkede Stolestande til forskrevne Gård her udi S. Jacobi Kirke næst ovenfor Præstekonens Stolestand. Udi den fremmerste gik forskrevne velb. *Jomfru Margrete* og siden velb. *Fru Maren Juell*, når hun kom der i Kirken, så vel som også velb. *Fru Anne Hvitfeldt*, den Stund hun var der i Gården, og i den anden Stol næst bagved stod deres Piger og forskrevne Mænds Hustruer og Døtre og Tjenestepiger, indtil den nogen År forleden er bleven udtagen. Siden har de gået i den fremmerste Stol, som forskrevne *Fru Maren Juell* istedenfor en gammel lod indsætte og findes med hendes Våben på, hvilken nu står næst ovenfor Præstekonens ny indsatte Stolestand.

»Desligeste kan de mindes udi al forskrevne Tid at have været til forskrevne Gård tvende lukkede Kirkestole bag

Kirkedøren oven i Kirken. Udi den fremmerste, som forskrevne Jullingers Våben på findes, stod velb. *Hans Munck*, imidlertid han var i forskrevne Gård, og i den anden Stol næst bagved stod hans Tjener, og den Tid, forskrevne Kjeld Pedersen havde samme Gård, havde han sin Stolestad i samme Stol næst den fremmerste og efter ham stod forskrevne Jep Nielsens Tjenestekarle derudi og siden Iver Markvardsen og hans Sønner, når de der kom i Kirken.◀

Grunden til disse Tingsvidner var den, at Bændix Norby til Lunderup som adelig Sædegårdsejer, efterat Kirkeværgerne efter Domprovst Erik Krag's Ordre havde påvist ham to Stolestader på de Steder, hvor Lunderup Stole tilforn havde været, gjorde Fordring på det øverste Stolestade, der, som det ses, ikke benyttedes af de Borgerlige, der havde Ladegårdsmarken i Forpagtning, men kun af den adelige Hans Munk. Vi se heraf, at der var på samme Sted et ældre Stolestade, men at Fru *Maren Juel* opsatte et nyt, som hun forsynede med sit Våben. Hun var Iver Juels Datter og var 1591 bleven Enke efter Erik Rosenkrands til Langtind, hvorpå hun har fået Ladegårdsmarken efter sin Fæster Margrete Juel, men det ses af Tingsvidnet, at hun ikke havde stadigt Ophold her. Hun har udforpagtet Ejendommen, ti den nævnte Fru *Anne Hvitfeldt* har næppe været i Slægt med hende¹⁾, og de to Borgere Kjeld Pedersen og Jep Nielsen have ej heller ejet den, ti om Hans Munk til Visselbjerg siges det udtrykkelig, at han blev fængslet 1616 i Varde i en Gård, som tilhørte Fru Maren Juel til Langtind; her blev også hans Arkiv forsejlet²⁾. Han blev halshugget i Kjøbenhavn 31. Maj 1616³⁾. Siden må Fru Maren Juel eller hendes Arvinger have solgt Gården, ti de to Borgere, der 1652 lode Tingsvidnet optage, vare tydelig nok Ejere.

I Matriklen 1690 blev Ladegårdsmarken sat for 6 Tdr. 3 Skp. 1 Fd. Htk.; de to Trediedele tilhørte Niels Bollerup og den ene Trediedel Maren Jensdatter. Siden synes Marken at være kommen ind under Byen, ti Steffen Ehrenfeldt til

¹⁾ Sandsynligvis Hans Vittrups Enke til Skabelundgård, se Stamtavlen i Pers. Tdskr. IV.

²⁾ Jydske Tegnelser VI. 210.

³⁾ Se om ham min Skadst Herred S. 187. D. Mag. 4. R. IV. 44.

Lunderup skrev 1719 til Magistraten i Varde, at den Agerjord kaldet Kongensgårds Mark var den ringeste og skarpeste af Byens Jord, og da der ellers var megen god Agerjord næst omkring Byen, vilde han gjerne fæste den, da den lå ham belejligt, men næppe kunde betale sig for Borgerne at dyrke. Men Magistraten gav ham fuldstændigt Afslag, da den påstod, at denne Mark næsten var det eneste, Borgerskabet havde at ernære sig af, og den lå ikke længer borte end en Del af Byens andre Marker. Efter den Tid er Marken igen kommen i Enkeltmands Eje og, som vi have set, er den også bleven udparcelleret i Slutningen af forrige Århundrede. Hovedparcellen tilhørte Universitetsbibliothekar Etatsråd P. G. Thorsen til hans Død 1882.
